

Hans Jonas

RØFF GUIDE: Det er ikke lenger noen selvfølgelighet at det er liv på jorda. Ny teknologi gjør at mennesker kan utføre handlinger som har konsekvenser med enorm utstrekning i tid og rom. Derfor behøver vi en ny etikk for fremtiden, hevder den tyske filosofen Hans Jonas.

Av Sigurd Hverven

I hjembyen Mönchengladbach er det reist en statue av ham i en park som bærer navnet hans; Freie Universität i Berlin har et senter viet filosofien hans, som i disse dager gir ut hans samlede verker. Men i engelskspråklig filosofi og for norske filosofer er Hans Jonas (1903–1993) en perifer skikkelse.

Én grunn til det er at nesten alle filosofiinteresserte, med sine kjepphester, vil finne noe fremmedartet og problematisk hos Jonas. Han var student under forrige århundres mest omdiskuterte filosof, [Martin Heidegger](#), samtidig som han var sionist i studietiden. Som filosof har han jobbet med så forskjellige temaer som gnostisisme,¹ biologi, etikk og teologi. I tillegg kjempet Jonas som soldat i to kriger, først mot nazistene, blant annet som del av en jødisk brigade under britisk kommando, og senere på israelsk side i den arabisk-israelske krigen fra 1947 til 1949.

Selv har jeg særlig interessert meg for Jonas' «filosofiske biologi» og hans ansvarsetikk. Så jeg skal gi en introduksjon til disse to vesentlige delene av forfatterskapet.

Livets filosofi

Krigserfaringene vekket Jonas' interesse for kroppen, livet og døden som filosofiske temaer. Han skjøt og ble skutt mot, følte sult, tørst og kulde på kroppen, og levde med døden omkring seg (Fidjestøl 2004, 52). Mens han tjente som soldat ba han kjæresten (senere kona) Lore Weiner om å sende biologiske klassikere, og mottok verker av Charles Darwin, Aldous Huxley og John Holdane. Mellom kjærlighetsbrevene fra Hans til Lore lå notater til det som skulle bli Jonas' «filosofiske biologi».

Resultatet er essaysamlingen *The Phenomenon of Life* (1966). Der kombinerer Jonas nyvunne biologikunnskaper med inngående kjennskap til filosofihistorien, ervervet i studietiden under ulike veiledere: nevnte Heidegger i tillegg til Rundolf Bultmann i Marburg og Karl Jaspers i Heidelberg. Før han flyttet fra Tyskland i 1933, da nazistene kom til makten, var Jonas primært filosofihistoriker og spesialist på den religiøse og filosofiske tankeretningen gnostisisme. Jonas' tobindsverk om gnostisismen er blitt en klassiker innen gnostisismeforskning. *The Phenomenon of Life* er fruktene av filosofihistorikerens møte med soldatlivet og biologien.

I første essay forteller Jonas om et skifte i vestlig tenkning, fra det han kaller «livets ontologi» til «dødens ontologi». Livets ontologi var resultatet av menneskenes første forsøk på å *tolke* verden rundt seg, hevder Jonas. Mennesket så rundt seg og på seg selv, og så liv. Å være var å leve. Livet var det forståelige og selvforklarende, mens døden var et mysterium. Mysteriet ble forsøkt forstått som liv: Døden var ikke livets opphold, men snarere en overgang til et nytt liv, slik vi kjenner det fra ulike religioner. I tillegg ble det vi i dag tenker på som livløst – jord, bølger og vind – betraktet som levende.

For moderne tenkning, som begynner med renessansen, er problemet snudd: Døden er blitt primær, livet gåtefullt. Fra gjennombruddet til de harde naturvitenskapene har det spredd seg en ontologi der det *egentlige* er livløs materie; universet blir oppfattet som livløs masse og krefter som opererer i henhold til lover. Den kopernikanske vendingen bidro sterkt til å gi dødsstøtet til livets ontologi. Jorda viste seg ikke å være universets sentrum. Dermed beveget livet seg fra alle tings midte til randen.

Skiftet fra livets til dødens ontologi har tatt veien om ulike former for dualisme, der den antikke, religiøse og filosofiske tankeretningen gnostisisme er den viktigste, mener Jonas. Men fra 1600-tallet og René Descartes har døden og materien hatt forrang. Påstanden overrasker: Er ikke Descartes det fremste eksempelet på dualisme, mellom utstrakt og tenkende substans? Er det ikke både liv og død i Descartes' ontologi? Forstår ikke Descartes mennesket som levende – med subjekt, mål, vilje, ønsker og behov – mens naturen forstås som rent mekanisk og livløs? Noe sant er det i denne tolkningen, men Descartes kan også leses på en annen måte, mener Jonas. Descartes *isolerer* bevissthet fra materie. Adskilt på denne måten er *begge* livløse (Jonas 1966, 21). Det er splittelsen av det mentale og det fysiske i to isolerte sfærer som skaper «dødens ontologi», «[the] double-faced ontology of death» (Ibid.). Fysikalisme og materialisme, på den ene siden, og ren idealisme (solipsisme) på den andre siden, har begge kartesiansk, isolerende dualisme som sin forutsetning, men de absolutterer den ene eller den andre siden av splittelsen. Denne innsikten fra Jonas' tolkning av Descartes er viktig: Det mennesket som betrakter naturen og livet der som likegyldig materie i bevegelse, tar også livet av seg selv. For livet finnes bare i møtet mellom det mentale og det fysiske (Hverven 2015).

Stoffskiftet

Jonas mener Darwins evolusjonsteori boret hull i skilleveggene i Descartes' isolerende dualisme mer effektivt enn noen filosofisk kritikk. Teorien om naturlig utvalg ga en god forklaring på mekanismene bak evolusjonen, og demonstrerte kontinuitet mellom menneske og natur. Når vi vet at mennesket har utviklet seg fra arter som ligner de som lever på jorda i dag, kan ikke menneskesinnet betraktes som en egen substans, radikalt forskjellig fra naturen. Men evolusjonsteorien har ikke egentlig bragt vestens tenkning ut av dødens ontologi, mener Jonas. I stedet har én variant festet seg: Den ene siden av Descartes' dualisme, den utstrakte, har fått forrang, fordi vi har tenkt at evolusjonsteorien gir en mekanistisk forklaring også av mennesket.

Men det er ikke nødvendigvis slik evolusjonsteorien bør tolkes, ifølge Jonas. Vi kan også forstå den slik at livet i naturen bør innrømmes noe av den innsiden, viljen, strebenen – noe av det *livet* vi føler i oss selv.

Dette er utgangspunktet for det han kaller en «eksistensialistisk undersøkelse av biologiske fakta». Særlig innsiktsfull er Jonas' analyse av *metabolisme* – stoffskiftet – de mangeartede kjemiske prosessene i levende organismer, som sørger for å bygge opp og fornye vev, samt å holde organer virksomme. Jonas utlegger metabolisme som organismers utveksling av stoff med omgivelsene.

I SAMME SERIE: [Jaques Rancière](#) • [Luce Irigaray](#) • [Peter Singer](#)

Levende organismer skifter kontinuerlig ut selve det stoffet de består av. Fordi stoffet en organisme består av på et bestemt tidspunkt bare er midlertidig og flyktig, kan ikke organismens identitet knyttes til stoffet. Levende vesener er derimot *form* som varer over tid, *i kraft av* å bytte ut stoffet. Den levende formen opphører idet organismen dør. En død kropp er identisk med stoffet den består av. For å forstå liv må vi snu vår vante ontologi på hodet. Vi pleier å tenke at atomer, molekyler og energi er det bestandige som inntar stadig nye og flyktige former. Men i livet blir formen det (relativt) bestandige, som varer over tid, mens stoffet blir flyktig.

Stoffskiftet innebærer at organismer ikke kan betraktes som isolerte enheter. Meningsinnholdet fanges godt i det tyske begrepet *Stoffwechsel* («stoffskifte»): En «veksling» eller et «skifte» involverer to parter, i stoffskiftet organismen og verden. Organismer *er* bare så lenge de inngår i et kontinuerlig utvekslingsforhold med *omgivelsene*. Liv er relasjoner, organismer kan bare være så sant *noe annet* også er.

Ifølge Jonas er stoffskiftet noe organismene selv utfører, på en aktiv måte. Selv om det ikke er en bevisst handling, tyder stoffskiftet på at levende vesener har en innside. Gjennom sin måte å være på, gjennom denne kontinuerlige aktiviteten som har sin egen fortsettelse som mål, viser livet at det ikke er likegyldig til sin egen eksistens. Og fordi deres eksistens avhenger fullstendig av tilgangen på stoff i verden utenfor, er de heller ikke likegyldige til verden. Organismer *har* en verden, som har verdi for dem. En svakhet ved Jonas' fremstilling er at han ikke nevner forplantning. I forplantningen viser livet at det bryr seg om *artens* eksistens, ikke bare sitt eget individuelle liv.

Ansvarsetikken

Selvomsorgen som kjennetegner alt liv, danner bindeleddet mellom organismefilosofien og *Das Prinzip Verantwortung* (1979), som solgte i 200 000 eksemplarer bare i Tyskland, og for alvor bidro til å gjøre Jonas kjent der. Jonas hadde på denne tiden for lengst bosatt seg i New York, etter å ha levd noen urolige år i det nyopprettede Israel. Utgangspunktet i «prinsippet ansvar», som boka kunne hett på norsk, er at ny teknologi har forandret selve de menneskelige handlingenes natur.

Moderne mennesker kan utføre handlinger som har konsekvenser med enorm utstrekning i tid og rom. Dermed faller grunnpremisser for tidligere etiske teorier bort. Det etisk mest brennbare stedet er ikke lenger mellom individer i relativ nærhet til hverandre, for handlinger vi utfører i dag har like gjerne konsekvenser for fremtidige generasjoner og mennesker på andre siden av kloden. Jonas påpeker at handlingene kommer til virkning kumulativt; summen av en rekke handlinger får konsekvenser for mennesker langt borte – både i tid og rom.

Fordi etikk dreier seg om handlinger, og fordi menneskelige handlinger er endret av ny teknologi, behøver vi en ny etikk for vår tid. Jonas foreslår «fremtidsetikk» eller «ansvarsetikk» som navn. Den økte makten som ny teknologi har gitt mennesket rykker *ansvar* inn i etikkens midte. Noe av verdi trues av menneskelige handlinger. Dette «noe» er *livet*. Livet streber stadig etter sin egen opprettholdelse, det viser hele tiden at det foretrekker å leve fremfor å dø, det viser at det verdsetter sitt eget liv. Dette vitnesbyrdet fra livet om at det vil være, kan vi mennesker velge å lytte til og tolke dithen at livet *bør* være. Vi kan velge å ta ansvar for livet, og det bør vi, ifølge Jonas.

Ambisjonene i Jonas' prosjekt er skyhøye, men han har selvinnsikt og er klar over at hans undersøkelse ikke er uttømmende. Han kaller boka «en søken etter en etikk for den teknologiske tidsalderen». Som kjernen i ansvarsetikken foreslår Jonas et nytt kategorisk imperativ for vår tid.² Han formulerer det på flere måter. Den viktigste formuleringen lyder som følger: «Handle slik at virkningene av din handling er forenelige med permanent ekte menneskelig liv på jordkloden» (Jonas sitert i Vetlesen 2007, 65). Kommentatorer spør om ikke Jonas stiller seg laglig til for hugg, i form av beskyldninger om antroposentrisme, når han i imperativet retter ansvaret mot mennesker spesielt, ikke liv generelt, med begrunnelsen at mennesket må være ansvarets første objekt, fordi bare mennesket kan ta ansvar for annet liv. Arne Johan Vetlesen kritiserer Jonas på dette punktet i sin nye bok *The Denial of Nature* (2015).

Jeg mener Vetlesens kritikk er på sin plass. Selv om Jonas selv benekter at ansvarsetikken er antroposentrisk, er formuleringene hans tvetydige når han plasserer ansvarets, eller verdiens, sted. Bør mennesker ta ansvar for alt truet liv? Eller bør vi først og fremst ta ansvar for menneskene, som i sin tur kan ta ansvar for livet? Man kan finne formuleringer som støtter begge tolkningene, og begrunnelsene til Jonas spriker. Samtidig tenker jeg at ikke alt i Jonas' ansvarsetikk bør avskrives på grunn av disse uklarhetene. Kanskje finnes det ressurser nettopp i *The Phenomenon of Life* til en annen utgave av ansvarsetikken enn den Jonas rakk å formulere på sine gamle dager. En variant der livet ikke havner i skyggen av mennesket.

Videre lesning

Som nevnt er det ikke skrevet mye om Jonas på norsk. Et unntak er Alfred Fidjestøls *Hans Jonas* (2004). I et glimrende språk forteller Fidjestøl om Jonas' liv og gir innføringer i hovedverkene hans (også i gnostisismen og teologien, som jeg ikke har skrevet om her). Fidjestøl viser at Jonas' biografi er relevant når man leser filosofien hans. En annen bok som kan anbefales er Theresa

Morris' *Hans Jonas's Ethic of Responsibility* (2013). Morris skriver godt om sammenhengen mellom Jonas' ontologi – i *The Phenomenon of Life* – og ansvarsetikken. Men det skorter noe på kritiske innvendinger i Morris' bok. En god kritikk av Jonas' ansvarsetikk finner man derimot i kapittel tre i Arne Johan Vetlesens *The Denial of Nature* (2015). De som er interessert kan også ta en kikk på det jeg skriver om forplantning i kapittel fire i min masteroppgave, *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda* (2015). Der viser jeg at Jonas' behandling av forplantning er mangelfull sammenlignet med [G.W.F. Hegels](#) og [Aristoteles](#)' tekster om samme tema.

MER RØFF GUIDE: [Catherine Malabou](#) • [Slavoj Žižek](#) • [Martha C. Nussbaum](#)

Noter

¹ Gnostisisme er en samlebetegnelse på religiøse og filosofiske som oppstod i antikken, og som har til felles at målet med livet for et menneske er at sjelen skal frigjøres fra det fengselet som den materielle og kroppslige verden er, og vende tilbake til en transcendent, åndelig verden. Jonas har vist at det er likheter mellom gnostisismen og moderne tenkning generelt og Heideggers filosofi spesielt.

² Det er omdiskutert om Jonas bør regnes som en kantianer. Det er utvilsomt flere kantianske innslag i ansvarsetikken enn i den filosofiske biologien. Sistnevnte er mer beslektet med verker av Martin Heidegger, Aristoteles og G.W.F. Hegel.

Litteratur

- Fidjestøl, Alfred. 2004. *Hans Jonas*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hverven, Sigurd. 2015. «Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet». Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Jonas, Hans. 1966. *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology*. New York: Northwestern University Press.
- ——— 1979. *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main: Insel-Verlag.
- ——— 1984. *The Imperative of Responsibility* [1979]. Oversatt av Hans Jonas og David Herr. Chicago: The University of Chicago Press.
- Morris, Theresa, 2013. *Hans Jonas's Ethic of Responsibility: From Ontology to Ecology*. New York: State University of New York Press.
- Vetlesen, A.J. 2007, *Hva er etikk*, Universitetsforlaget, Oslo.
- ——— 2015. *The Denial of Nature: Environmental Philosophy in the Era of Global Capitalism*. London: Routledge.